

XVII. YÜZYILIN SONLARINDA AFYONKARAHİSÂR'DA EŞKIYALIK HAREKETLERİ

*Gürsoy ŞAHİN**

ÖZET

Afyonkarahisâr şehri, XVII. yüzyılın sonlarında Anadolu Eyaletine bağlı bir sancak merkezidir. Şehir, Batı Anadolu'da yolların kesişme noktasında olmasından dolayı eskiden beri insanları kendisine çekmiştir. XVII. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti'nin Avusturya-Macaristan ile çok uzun süren savaşlara girmesi ve yine bu dönemde ortaya çıkan eşkıyalık hareketleri diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi Afyonkarahisâr şehrinde de sosyo-ekonomik hayatı olumsuz etkilemiştir. Devletin içinde bulunduğu savaş ortamı ve eşkıyalık hareketleri halk üzerinde huzursuzluğa sebep olmuştur. Bu dönemde Afyonkarahisâr'daki eşkıyalık hareketleri, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu genel durumu anlamaya yardımcı olabilir.

Anahtar kelimeler: XVII. Yüzyıl Sonu, Afyonkarahisâr, Eşkıyalık.

ABSTRACT

At the end of XVIIth century, the town of Afyonkarahisâr was a sancak center depended on Province of Anatolia. Afyonkarahisâr, since it is located at a place where the roads meet it has attracted people. At the end of the XVIIth century, the initiation of long lasting war by Ottoman State against Austria-Hungaria and brigandage actions arising at the same period have affected the social life in Afyonkarahisar negatively. The state of war and brigandage actions have caused difficulties on people. In these dates, the history of Afyonkarahisâr might lighten the general situation of Ottoman State.

Key Words: The end of XVII. Century, Afyonkarahisâr, Brigandage.

GİRİŞ

Arapça “şaki” kelimesinden türemiş bir isim olan eşkıya; yol kesen, hırsızlık yapan, azgın, haydut, habis, fesatçı, haylaz gibi anlamlara

* Tarih Uzmanı, Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

gelmektedir¹. Eşkîya ve eşkıyalığın bu söylediğimiz sözlük anlamları dışında “yasalara ters düşerek, saldırıp zor kullanarak soygun yapan bir çeteye dahil herhangi bir kimse -eşkîya-” veya “kapitalizm öncesi üretim ve sınıf ilişkilerinin ortaya çıkardığı bir direnme ve muhalefet hareketi –eşkîyalık-” gibi tanımları bulunmaktadır².

Eşkîyalık daha çok devlet gücünün zayıfladığı dönemlerde ortaya çıkmaktadır. Bu tür kriz ortamında ve sıkıntılı dönemlerde ekonomik ve sosyal yasalar işletilemez hale gelir, bunun neticesinde zulüm ve haksızlıklar gündeme daha kolay getirilirdi. Dolayısıyla devletlerin güçlü veya zayıf olması ile orantılı olarak eşkıyalık azalmış veya artmıştır denilebilir. Zaten eşkıyalık gibi hareketler, yoksulluk ve ekonomik kriz dönemlerinde daha da yaygınlaşma eğilimi göstermekte idi. Bu anlamda sosyal bir olgu olarak eşkıyalık, varlığını uzun süre devam ettirebilmiştir³. Çalışmamızda XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin maruz kaldığı eşkıyalık hareketlerini ve bu arada Afyonkarahisâr şehrindeki şekâvet faaliyetlerini ele almaya çalışacağız. Bu sebeple öncelikle Osmanlı Devleti’nin bu yüzyıldaki genel durumu hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

I. OSMANLI DEVLETİ’NİN XVII. YÜZYIL SONLARINDA GENEL DURUMU VE EŞKIYALIK HAREKETLERİ

Genel olarak devletlerin vazifeleri iki gerekçeye dayandırılabilir. Birincisi memleket içinde sosyal adaleti kurarak halkın haklarını hukuk çerçevesinde korumak, diğeri ise sınırları düşman saldırısına karşı muhafaza etmektir. Osmanlı Devleti’nde klasik dönemde bu esasların gerçekleşmesi için çalışıldığı bilinmektedir⁴. Ancak zamanla Osmanlı Devleti’nin başta askeri, siyasi ve ekonomik olmak üzere bir çok alanda eski gücünü kaybettiği de herkesin malumudur.

Osmanlı Devleti, esasen kökleri XVI. yüzyıla kadar inen siyasi, idari, sosyal ve iktisadi olmak üzere bir çok alandaki bozulmalar sonucu XVII. yüzyılda bir buhran ve sarsıntı içine düşmüştür. Avrupa ve İran ile olan sürekli savaşlar devleti hayli yıpratmış, zaten kötü olan ekonomik durumu daha da kötüleştirmiştir. XVI. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmış olan Celali

¹ Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türkî*, Çağrı Yay., 3. baskı, İstanbul 1989, s. 118, 781; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yay., 9. baskı, Ankara 1990, s. 284.

² Sabri Yetkin, *Ege’de Eşkîyalar*, Tarih Vakfı Yurt Yay., 2. Baskı, İstanbul 1997, s. 8; ayrıca bkz. Mücteba İlgürel, “Osmanlılar’da Eşkîyalık Hareketleri”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yay., C. XI, İstanbul 1995, s. 466.

³ Mesela 19. ve 20. yüzyıldaki eşkıyalıkla ilgili bkz. Halil Dural, *Bize Derler Çakırca 19. ve 20. Yüzyılda Ege’de Efeler*, (Yay. Haz. Sabri Yetkin), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1999, s. 7 vd.; ayrıca Yetkin, *a.g.e.*, s. 5 vd.

⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet (Osmanlı Tarihi)*, Üçdal Neşriyat, C. I, İstanbul 1994, s. 84-85.

İsyanları, Levend⁵ hareketleri ve savaşlar özellikle genç erkek nüfusun yerlerinden ayrılmasına dolayısıyla nüfus boşluklarının ve durağanlığının ortaya çıkmasına sebep olmakta idi⁶. Topraklarıyla bağlarını yitiren işsiz güçsüz köylüler, ya taşradaki medreselere, ya bölgesel askeri birliklere ya da devletin doğu ve batı sınırlarına yaptığı seferlere katılıyorlardı. Böylece şehirlerde nüfus fazlalaşarak işsizlik daha da artıyordu⁷. Artan nüfus, yüksek enflasyon, akçenin aşırı değer kaybetmesi, çeşitli idari bozukluklar ve yolsuzluklar, çıkan Celali İsyanları mevcut durumu alt üst edecek dereceye getirmiştir. Bu anlamda XVII. ortalarında sipahi taifesinden bazı şakiler, büyük bir kargaşanın çıkması için rast geldiklerini zorla kendilerine katılmaya zorlamışlar ancak gerek yeniçerilerin, sipahilere katılmaması gerekse Köprülü Mehmet Paşanın eşkiyaya karşı kararlı tavrı ile bir çok eşkiyayı kılıçtan geçirmesi, olası büyük bir fesadı önlemiştir⁸.

Ayrıca bu yüzyılda fetihler durmuş yada yeni seferler, uzun ve çok masraflı olmaya başlamış, buna karşılık yeni toprak kazançları sağlanamamıştır⁹. Böyle bir kargaşa ortamında Osmanlı Devleti, 1683'den 1699 senesine kadar üç-dört devletle on altı sene muharebe etmiştir¹⁰. Bu savaşlarda özellikle Avusturya cephesindeki mağlubiyetler bir silsile halinde devam etmiş, Balkanlara inen düşman Edirne'yi tehdide başlamış ve bu tehlikeli durum sırasında Arnavutluk, Mora ve Sırbistan'daki Hıristiyan tebaa, düşmanların tahrikiyle ayaklanmışlardır.

XVII. yüzyıl sonunda esas olarak dış devletlerin saldırıları dışında Osmanlı Devleti'nin maruz kaldığı en önemli iç tehdit eşkiyalıktır. Bunun

⁵ Levendler, Osmanlı Devleti'nde XVII. yüzyıl başlarında sarıca-sekban kuvvetleriyle beraber beylerbeyi maiyetinde toplama bir sınıf süvari olarak hizmete başladıktan sonra önem kazandılar. Bunlar bir vezir veya beylerbeyi kapısında hizmet ederler, efendileri makamından azledilince bunlar da boş kalır ve yeni bir yere kapılanıncaya kadar başıboş bir halde bilhassa Anadolu'da eşkiyalık ederlerdi. Geniş bilgi için bkz. Mehmet Zeki Pakalın, "Levend", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, MEB Yay., İstanbul 1983, s. 358-359; Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lüğati*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1986, s. 199.

⁶ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1453-1559)*, C. II, Cem Yay., İstanbul 1995, s. 316-318.

⁷ Karen Barkey, *Eşkiyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, (Çev. Zeynep Altok), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1999, s. 157.

⁸ Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solak-zâde Tarihi*, C. II, (Yay. Haz. Vahid Çabuk), Kültür Bakanlığı Yay., No: 1089, Ankara 1989, s. 631-362.

⁹ Mehmet Öz, "Gelenekçi Islahat Düşüncesine Göre Osmanlı Devlet ve Toplum Düzenindeki Çözülmenin Mahiyeti", *Türk Yurdu*, C. 11, S. 44, (Nisan 1991), s. 49.

¹⁰ Osmanlı Devleti'nin bu tarihlerdeki savaşları ile ilgili ilgili Bkz. İsmail Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. III, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, s. 458; Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül- Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, (Yay. Haz. Neşet Çağatay), C. III-IV, TTK Yay., Ankara 1992, s. 11-12; Baron Joseph Von Hammer Purgstall, *Osmanlı Devleti Tarihi*, C. XII, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1986, s. 98-102; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, 1 Kısım, TTK Yay., Ankara 1983, s. 554.

yanında, bir türlü yerleşik hayata geçmeyen aşiretlerin iskânı problemi de devleti epeyce uğraştırmıştır¹¹. Yine bu dönemde özellikle idarecilerden kaynaklanan yolsuzluklar, haksızlıklar, halka yapılan zulüm ve konulan ağır vergiler, halkın son derece bunalmasına sebep olmaktadır. Bu sebeplerle halk, hane olarak veya daha kalabalık gruplar halinde göç etmeyi tercih etmiş¹², dolayısıyla XVII. yüzyılda bir nüfus hareketi ile karşılaşmıştır. Esasen bu dönemle birlikte başlayan yenilgiler üzerine eyaletlerden gelen kuvvetler, savaş alanlarında kalmışlar, dolayısıyla şehir ve kasabalar tenhalaşmıştır. Böylece vilayetlerde yavaş yavaş başlayan asayişsizlik savaşların devamından dolayı gittikçe artarak devam eder hale gelmiştir¹³.

Bu sırada Osmanlı Devleti'nde Köprülü Fazıl Mustafa Paşa idareyi ele almış (1689) ve devletin kötü durumunu az da olsa değiştirmiştir. Osmanlı ve Avusturya Devletleri uzun süren savaşın ağırlığını iyice hissettiklerinden, barış için ara sıra girişimde bulunmuşlar ise de bir netice alınamamıştır. Fakat savaşın daha fazla uzaması, barışın biran önce yapılması gereğini gündeme getirmiştir. Osmanlı Devleti ise elden çıkan toprakların hiç olmazsa bir kısmını geri aldıktan sonra barış yapma taraftarıydı. Zaten Anadolu'daki asayişsizlik ve Rumeli'deki Hıristiyan tebaanın isyanları ve son olarak Irak taraflarındaki olumsuz gelişmeler, durumu iyice güçleştirmiştir. Bu şartlar altında 26 Ocak 1699 tarihinde Karlofça Antlaşmasının imzalanmasıyla Osmanlıların askeri kudretinin önemli ölçüde zaafa uğradığı ortaya çıkmış ve asırlarca süren düşman üzerindeki Türk kudreti silinmeye başlamıştır¹⁴.

Osmanlı Devleti'nde XVII. ve XVIII. yüzyıllarda eşkıyalık hareketlerinin görülmesinin bir çok sosyal ve ekonomik sebepleri bulunmaktadır¹⁵. Özellikle bu yüzyıllarda yapılan savaşların bir çoğunda ordular yenilmeye başlamıştı. Bunun yanında dirlik sahiplerinin savaşlarda bulunmaları, bölgelerinde otorite boşluğuna sebep olmakta ve azledilen veya öldürülen idarecilerin yanında çalışanlar bir başka idarecinin yanına sığınmaya kadar başıboş dolaşmakta idiler. Yine askerlerin seferlerdeki memuriyetlerine gitmemeleri veya gidip de kaçmaları bunun yanında sefere katıldıktan sonra terhis edilen askerlerin bulunması, bu askerlerin yağmacılık yapan ve para karşılığı birilerinin hizmetine girmeye hazır, silahlı çeteler

¹¹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı*, Eren Yay., İstanbul 1987, s. 39, 47. 52; ayrıca bkz. Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, TTK Yay., 3. baskı, Ankara 1997, s. 6-7 vd, 28 vd.

¹² Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara 1985, s. 159-179; Zuhuri Danışman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. X, Zuhuri Danışman Yay., İstanbul 1965, s. 11.

¹³ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. III. 1. Kısım, s. 482-483, 585-595.

¹⁴ Geniş bilgi için Bkz. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 585-595.

¹⁵ Bu konuda yorumlar için bkz. Sabri F. Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, Der Yay., 2. baskı, İstanbul 1981, s. 104, 197-198.

olarak kırsal kesimlerde at koşturmasına zemin hazırlıyordu¹⁶. Ayrıca devlet idaresinin zayıflaması, halktan sefer masraflarını karşılamak için ağır vergilerin alınması gibi olaylar eşkıyalığın daha da artmasına sebep olabiliyordu¹⁷. Bir anlamda halk, Z. Danişman'ın ifadesi ile “*devşirmeler, mürtekip ve mürteşi* [rüşvet yiyen] *devlet adamları tarafından zorla eşkıyalığa sevk edilmiş oluyorlardı*”. Yine O, amacı yağma ve talan olan şakiler ile onların yanında bulunan fakat hükümet merkezinin koyduğu ağır vergiler yüzünden çaresiz kalan, zulüm ve haksızlıklara karşı koyan Anadolu köylüsünü birbirinden ayırmaktadır¹⁸.

Böyle bir ortamda Osmanlı Devleti, küçük topluluklara veya büyük kasabalara saldıran eşkıyanın tahribatına maruz kalmakta idi. Eşkıyalık hareketleri devletlerin vazifelerini yapamadığının alameti olarak görülmele birlikte¹⁹, Osmanlı Devleti gibi merkezî devletler, konumlarını sağlamlaştırmak için toplumsal huzursuzlukları veya herhangi bir muhalefet hareketini kendi lehlerine kullanmayı bilmişlerdir. Bu anlamda devlet, anarşi tehdidini canlandırmış ve içinde bulunduğu bu olumsuz durumu bir baskı unsuru olarak kullanmıştır. Dolayısıyla bu yüzyıldaki eşkıyalık hareketleri, Osmanlı'nın kendi konumunu sağlamlaştırmak, gücünü pekiştirmek ve toplum üzerindeki hakimiyetini sürdürmek için bir araç olarak kullanılmıştır²⁰. Mesela Anadolu'da silah teftişine memur edilen İstanbul Kaymakamı İsmail Paşa, Anadolu'daki eşkıyayı yakalayıp katlettikten sonra bu gibi şakilerin himaye ettiği vergi vermeyen kimseleri hatta Hıristiyanları dahi tekrar vergiye bağlamıştır²¹.

II. AFYONKARAHİSÂR'DA EŞKIYALIK HAREKETLERİ

Osmanlı Devleti'nde, idari taksimatta en büyük eyalet olan Rumeli Eyaleti'nden sonra ikinci önemli eyalet bilindiği gibi Anadolu Eyaleti'dir. Rumeli Beylerbeyliği'nin 1362 senesinde teşkilinden sonra 1393 senesinde Batı Anadolu'da Anadolu Beylerbeyliği tesis olunmuştur. “Karahisâr-ı Sâhip” veya diğer adıyla “Karahisâr-ı Devle” 1451 yılına kadar Anadolu Eyaletine bağlı 12 sancaktan biridir. Eyalet merkezinin Ankara'dan 1451 yılında Kütahya'ya nakledilmesi üzerine Afyonkarahisâr bu tarihten sonra

¹⁶ Barkey, *a.g.e.*, s. vi.

¹⁷ M. Çağatay Uluçay, *18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, Berksoy Basımevi, İstanbul 1955, s. 56.

¹⁸ Danişman, *a.g.e.*, C. X, s. 11; bu anlamda mesela 1624 yılında Batı Anadolu'da faaliyet gösteren eşkıya reisi Cennetoğlu'nun, devlet memurlarından zulüm gören halkın haklarını korumak iddiasıyla ortaya çıktığı, bölgede geniş bir mıntıkaya yayıldığı ancak sonunda Osmanlı kuvvetleri tarafından yakalanarak öldürüldüğü Z. Danişman tarafından bildirilmektedir. Bkz. Danişman, *a.g.e.*, C. IX, s.116-177.

¹⁹ Yetkin, *a.g.e.*, s. 14.

²⁰ Barkey, *a.g.e.*, s. 2; ayrıca Yetkin, *a.g.e.*, s.14.

²¹ Mücteba İlgürel, “IV. Mehmed”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (Red. Hakkı Dursun Yıldız), C. XI, Çağ Yay., İstanbul 1993, s. 55.

Kütahya'ya bağlanmıştır. XVII. yüzyılda ise Afyonkarahisâr şehri, Anadolu Eyaleti'ne bağlı bir sancak merkezidir²². Şehrin, eski dönemlerden beri bir cazibe merkezi olmasında buranın sancak merkezi olması yanında yolların keşiştiği bir bölgede bulunmasının da etkili olduğu muhakkaktır.

Afyonkarahisâr şehrinin sosyal ve ekonomik anlamda canlılığının, Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyılda içinde bulunduğu savaş ortamından olumsuz anlamda etkileneceği aşikardır. Bu tarihlerde diğer Osmanlı şehirlerine gönderildiği gibi Afyonkarahisâr'a da, Macaristan Devleti ile yapılan savaşlar ile ilgili bir çok ferman gönderilmiştir.

Bu dönemde inceleme alanımız olan Afyonkarahisâr'a özellikle sefere memur askerlerin görev yerlerinde toplanması, eşkıyalığın önlenmesi ve bu arada Türkmen ve Ekrâd tâifesinin iskânı ile ilgili çok sayıda belge gönderildiğini kayıtlardan anlamaktayız. Dikkati çeken bir durum da gönderilen fermanlarda yukarıda saydığımız sorunların hemen hepsinin her seferinde tekrarlanmış olmasıdır²³.

Mesela Afyonkarahisâr'a gönderilen bir belgede 1684 yılı içinde cihada çıkılacağı bildirilip ordunun hareket etmeden önce sefer görevi olan askerlerin Edirne'de hazır bulunmaları gerektiği bildirilmektedir. Bunun yanında Anadolu'nun sağ kolunda "fesâd u şekâvet" içinde olanlar ile seferde görevleri olduğu halde halen oturdukları yerlerden hareket etmeyen aynı zamanda bu bölgelerindeki halka zulmeden ve şehirleri tahrip eden Türkmen ve Ekrad eşkıyasının kötülüklerinin önlenmesi gerektiği bildirilmektedir. Devamla bu emrin ulaşmasından sonra gereğinin yapılmasının asla geciktirilmemesi ve sefer-i hümayunda görevli olan bütün askerden bir kişinin dahi evlerinde ve yerlerinde bırakılmayıp hepsinin gönderilerek bir an evvel Edirne'de hazır bulunması gerektiği bildirilmiştir. Ayrıca bu emre titizlikle riayet edilmesi de tembihlenmektedir.

Aynı belgede yine memur oldukları sefer-i hümayuna gelmeyip evlerinde bulunanlara aman verilmeden haklarında lazım gelen cezaların verilmesi emredilmektedir. Ayrıca adı geçen bölgelerde şekavet ile gezip halkı katleden ve insanların mallarını yağma eden yol kesici eşkıya ile belirli bölgelere yerleşmeleri gerekirken yerleşmeyenler ile yol keserek fesat ve şekavet üzere dolaşan Türkmen ve Ekrad taifesi eşkıyasının her nerede haber

²² 438 numaralı *Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri I*, Giriş Bölümü, BOA Yay., Ankara 1993, s. X; Süleyman Gönçer, *Afyon İli Tarihi*, C. II, İleri Ofset Matbaası, Afyon 1991, s. 12; keza bkz. Mustafa Karazeybek, "Osmanlı Taşra Teşkilatında Karahisâr-ı Sâhib Sancağı'nın İdâri Yapısı", *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. II, S. I, (Nisan 2000), s. 111-112; yine bu mevzu ile ilgili XVI. Yüzyıl hakkında bkz. Üçler Bulduk, *XVI. Asırda Karahisâr-ı Sâhib Sancağı*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1993, s. 21, 22, 53.

²³ *Afyon Şer'iyye Sicili (A.Ş.S.)*, 554/367, 368, 369, 478, 480. (554 rakamı Afyon Şer'iyye Sicilinin Milli Kütüphanedeki defter numarasını, diğer rakamlar belge numarasını göstermektedir).

alınırsa derhal yakalanıp haklarında gereken cezaların verilmesi gerektiği bildirilmektedir. Ancak bu sırada kimseye haksızlık yapılmaması da sıkıca tembih edilmektedir²⁴.

Benzer konularla ilgili tehditlerin derecesi her fermana daha da artmaktadır. Yine aynı konu ile ilgili olarak gönderilen bir başka fermana; Afyonkarahisâr'da oturan askerlerden memur edildikleri sefere gelmeleri gerekirken evlerinden ve yurtlarından henüz ayrılmamış askerlerin bulunduğu bu kişilerin eskiden olduğu gibi açıkça zelil görülmeleri ve konaklarının harap ettirilmesi emredilmekte iken²⁵, daha sonraki bir fermana bu konuda gerekli hassasiyet ve ihtimamı göstermeyenlerin **askerlikle alâkaları olmadığı ve sefer-i hümâyuna gitmeyenlerin asker kıyafetinde gezdirilmemesi ve muhâlefet üzere olanların yakalanıp habs ve kalebend edilerek isim ve resimlerinin İstanbul'a gönderilmesi** istenmekte ve bölgede ortaya çıkan yol kesici eşkıyanın ve kapısız köy köy gezen levendât taifesinin yakalanması emredilmektedir²⁶.

Bu dönemde hükümet, eşkıyalığın en mühim sebebini halkın elinde bulunan silahlarda görmekte idi. Esasen halk bir gecede silahlanmıyordu. Henüz XVI. yüzyılın sonlarında kırsal kesimde köylüler bazen devlet tarafından bazen de kendiliklerinden silahlanıyorlardı. Bu silahlanma K. Barkey tarafından, devletin köylülerin yaşadığı krize verdiği tepkinin, hatta merkezileşmiş denetimi koruma çabasının bir sonucu olarak görülmüştür. Kırsal kesimdeki bu silahlanma köylülerin çiftçiliği bıraktıkları anlamına gelmiyordu. Bu kişiler hem ziraatla ilgileniyorlar hem de devlet tarafından alternatif yarı askeri birlikler olarak görülüyorlardı²⁷. Ancak köylüler zamanla çiftçilikle uğraşmak yerine seferlere katılmayı tercih eder duruma geldiler. Öküzünü, atı satıp silah almaya başladılar. Aslında kanun gereği Anadolu'da birkaç senede bir silah teftişi yapılırken son yıllarda bu teftiş ihmal edilmiştir. Ancak saydığımız bu sebeplerden, XVII. yüzyıldaki eşkıyalık hareketlerinden sonra şakilerin gezdiği bölge veya bütün Anadolu'da reyanın silahları toplatılmıştır. Toplanan silahların sayısı 80.000'e yaklaşmakta idi²⁸. Aynı konuyla ilgili reyanın ata binmesi, silah kullanması, levend kıyafeti giymesi yasak edilmiş, halk bu emirlere riayet edeceklerine dair "*nezir*"e²⁹ bağlanmıştır. Eğer halk emre riayet etmezse, derhal taahhüt ettiği para alınmıştır³⁰.

²⁴ A.Ş.S. 523/207.

²⁵ A.Ş.S., 554/414.

²⁶ A.Ş.S., 554/418.

²⁷ Barkey, *a.g.e.*, s. 158-160; İlgürel, "IV. Mehmed", s. 55.

²⁸ İlgürel, "IV. Mehmed", s. 56.

²⁹ Nezir; Adak, adamak gibi anlamlara gelmekte olup, devletin halktan muhalif hareketlere katılmayacağına dair söz alması anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca hükümetin muhalif hareketlerinden dolayı bir memleket halkından ceza olarak tahsil ettiği paraya da *nezir*

III. EŞKIYALĞIN HALKA ETKİLERİ

Halkın, devletin içinde bulunduğu savaş halinden ve eşkıyalıktan maddî ve manevî çok fazla etkilendiği muhakkaktır. Bu anlamda 1684 yılında çıkılan Macaristan seferi sebebiyle halktan sürekli vergiler toplanmış, var olan vergiler arttırılmış veya yeni vergileri konulmuştur. Devletin aldığı vergiler dışında Afyonkarahisâr Sancağı'nda yol kesen ve eşkıyalık yapan Genç Hüseyin, Behlül oğlu Türkmen ve Küçük Sipahi isimli kişinin kardeşi Osman adlı şakilerin de halktan kanunsuz olarak avarız vergisi topladıkları anlaşılmaktadır. Bu haksızlığın önlenmesi için şehrin mütesellimine gönderilen emirle adı geçen şakilerin yakalanıp İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir³¹.

Gönderilen emirlerde 1685 senesi yada 1686 senesine ait olmak üzere avarız vergisinin toplanmasının emredilmesi, Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu zor durumu göstermesi bakımından önemli olup, aslında devletin sadece olağanüstü durumlarda topladığı bu verginin savaşların devamından dolayı bu dönemde sürekli toplanan bir vergi halinde bulunduğunu göstermektedir. Bu durum şehirde zaten bir çok sıkıntı içerisinde olan halkın yükünü daha da ağırlaştırıyordu. Zira halkın, bölgelerindeki eşkıyanın yaptıklarından da son derece rahatsızlık duydukları ve bu konudaki şikayetlerini kalabalık guruplar halinde mahkemeye müracaat ederek sürekli tekrarladıklarını belgelerden anlamaktayız³².

Bu konu ile ilgili bir belgede; Anadolu'nun sağ kolunda eşkıya teftişine ve asker ihracına memur olan Genç Mehmed Paşa, Afyonkarahisâr'a vardığında huzuruna gelen ahali, Anbanas köyünden Serkiz oğlu İbrahim'i şikayet edip; "*İbrahim kendi hâlinde olmayup şerîr ve ğammâz ve muharrik-i fitne ve menba'ü'l-fesâd ve vâcibü'l-izâle olup fermân-ı pâdişâhîye itâ'at itmez ve fetvâ dutmaz ve murâd eylediği hilâf husûslarda hilâf-ı şer' itdirir ve hâkimler dahi şer-i mazarrâtlarına havf idüp sözünü icrâr idüp ve pâdişâhın berâtına kalem idhâl idüp tezvîrliğin icrâr ider ve suyun vakf akçesinden para çeker*" demişlerdir. Bu konu köy ahalisine sorulduğunda Serkiz oğlu İbrahim'in "*şerîr ve ğammaz ve muharrik-i fitne ve sâ'î-i bi'l-fesâd fi'l-arz olup fermân-ı pâdişâhîye itâ'at itmeyüp ve bundan akdem bunun emsâli töhmet ile müttehem olup şartına*

akçesi denilmektedir. Bu ceza nakdî (para) olabileceği gibi bedenî (çalıştırma) şeklinde de olabilirdi. Geniş bilgi için bkz. Pakalın, "Nezir" ve "Nezir Akçesi", *a.g.l.*, C. II, s. 690-692.

³⁰ Uluçay, *a.g.e.*, s. 63.

³¹ A.Ş.S., 554/473; Sefer hazırlıkları ve halktan toplanan vergiler konusunu yayımlanmak üzere olan bir başka çalışmamıza havale ederek burada o konuya fazla girmemeyi uygun bulduk. Bunun için bkz. Gürsoy Şahin, "Osmanlı Devleti'nin 1684 Avusturya-Macaristan Seferi Hazırlıkları ve Bunların Afyonkarahisâr Kazâsında Halka Yansımaları", *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2003 Yılı Bahar Sayısı).

³² Bkz. Edip Ali Bakı, *Afyonkarahisar'da XVII. XVIII inci Asırlarda Meçhul Halk Tarihinden Yapraklar*, [y.y], 1951, s. 9-10, 85-102.

vefâ itmedi ve'l-hâsıl mezbûr İbrahim eyü âdem değildir" şeklinde görüş bildirdikleri anlaşılmaktadır³³. İbrahim isimli şakinin her türlü kötülüğü yaptığı, şehirde bulunan su vakfından para aldığı, buna rağmen kendisine hiçbir şey yapılamadığı ve idarecilerin dahi bu şakiden korktuğu ifadelerden anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde köylerini terk etmeyen yada eşkıyaya katılmayan köylüler ise eşkıyanın iâşesini sağlamak için köylüleri kullanan çeşitli haydut ve zorbarların kurbanı olmaktan kurtulamamıştır³⁴. Zaten eşkıyanın uzun süre yaşayabilmesi için ya idarecileri korkutması ya da soyduğu para ve eşyanın bir kısmını adamlarına; yataklarına ve yörenin idarecilerine vermesi gerekmekte idi. Aksi takdirde eşkıyanın ne barınacak yatak nede sığınacak bir ağa ve zabıt bulmasına imkan yoktu. Birçok eşkıya, köylerin ağaları şehirlerin zabıt, idareci ve ayanları ile işbirliği yapmışlar, bu suretle kısa bir müddette olsa hayatlarını garanti altına alabilmişlerdir³⁵.

Eşkialık faaliyetlerinden toplumun temeli olan ailenin de, olumsuz etkilendiği muhakkaktır. İncelemelerimizde dikkatimizi çeken toplumdaki huzursuzluk, Osmanlı Devleti'nin bu dönemde içinde bulunduğu ve eşkıyalığın da ortaya çıkmasına uygun ortam hazırlayan sosyo-ekonomik bozulmanın ve krizlerin bir sonucudur. Bu anlamda Afyonkarahisâr şehrinde, toplumun en önemli unsurunu oluşturan ailede 1684-1686 yıllarında boşanmaların daha sonraki yıllara göre çok daha fazla olduğu anlaşılmaktadır³⁶. Bu durumun farklı nedenleri olabileceği gibi devletin içinde bulunduğu buhranın ve halkın sıkıntılarının, boşanmaların sayısını artırmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Toplum hayatında değişimin başladığı ilk yer aile olarak kabul edilirse bir kısır döngü olarak toplumda görülen eşkıyalık hareketlerinin temel sebebinin ailedeki sosyo-ekonomik sorunlar ve buna bağlı olarak ortaya çıkan huzursuzluklara dayandırmak da mümkün görünmektedir. Toplumun temeli olan ailenin sağlam ve her yönden sağlıklı olması, bütün toplumu iyi yönde etkileyeceği gibi sosyal yapıdaki huzursuzluğun da aileyi olumsuz etkileyeceği muhakkaktır. Bu anlamda eşkıyalık hareketlerinin toplumda boşanma vakalarının oranının artmasına neden olduğunu düşünmek sanırız yanlış olmayacaktır.

Eşkialığın önlenmesi için Osmanlı yöneticileri, incelediğimiz Afyonkarahisâr şehri yanında Kütahya, Bursa, Karaman, Sivas, Adana, Diyarbakır, Tire, Manisa, Teke, Menteşe ve Hamid Sancakları gibi birçok

³³ A.Ş.S. 523/54, 55, 89.

³⁴ Barkey, *a.g.e.*, s. 159.

³⁵ Uluçay, *a.g.e.*, s. 58.

³⁶ Bu konuda bkz. Gürsoy Şahin, "Karahisâr-ı Sâhib Aile Yapısı (1840-1850)", *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. II, S. I, (Nisan 2000), s. 84-99; aynı yazar, "Türk Aile Yapısı XVII. Yüzyıl Sonu Karahisâr-ı Sâhib Örneği", *Taşpınar*, S. I, (Ekim 1999), s. 43-50.

yere gönderdiği emirler bu bölgelerde Türkmen, Kürt ve sair eşkıya ile haramî ve yol kesenlerin ve fesat üzere olanların bulunduğunu, bunların halkın mallarına ve canlarına kast etmekte olduklarını, bu sebepten bu şakilerin ele geçirilmesi gerektiği Anadolu'da eşkıya teftişine memur vezir Cafer Paşa'ya gönderilen emirle bildirmiştir³⁷. Ayrıca Anadolu'da bulunan levendat tairesi ve kazâlarda bulunan *sarıca-sekban*³⁸ tairesinden gerek Müslim kapısında gerek kasaba ve köylerde misafir ve mücavir evli olanların ele geçirilip kefil olanların bir deftere kefil olmayanların ise bir başka deftere yazılıp kefilsiz olanların kalebend edilmeleri ve İstanbul'a bildirilmeleri emredilmiştir³⁹.

Yine XVII. yüzyılın sonlarında Anadolu'da eşkıya teftişine memur Ali Paşa'ya gönderilen fermanla Anadolu'da dolaşan harami ve fesat üzere olan eşkıyanın, kazâ ve köylerde gezen levendat tairesinin yakalanıp kalebend edilmesi, yöneticiler tarafından hiçbirisinin himaye edilmemesi tembih edilmiştir. Bunun yanında Anadolu'nun değişik yerlerinden 200 adet eşkıyanın toplandığı bir kısmının öldürüldüğü, diğerlerinin ise yakalanıp teslim edilmesi gerektiği bildirilmiştir. Şayet eşkıyanın Anadolu'da Türkmen ve diğer aşiret ve oymaklara iltica ederlerse bu aşiretlerce ele geçirilerek müfettiş Ali Paşa'ya teslim edilmesi gerektiği bildirilmektedir⁴⁰.

Eşkialık normal halkı rahatsız ettiği gibi tüccarları ve ticarî hayatı da olumsuz etkilemekte idi. Eşkianın seyyar tüccarlara yaptıkları saldırılar zamanla kervan yollarına düzenli baskınlara dönüşmüş, şehir kuşatmaları şehir halkından düzenli haraç almayı da kapsayacak şekilde yoğunlaşmıştır⁴¹. Yöneticiler, eşkıyanın ticareti aksatmaması ve tüccarlara zarar vermemesi için son derece titiz davranmaya çalışmışlardır. Bununla ilgili Afyonkarahisâr'a gönderilen bir belgede 50-60 kadar eşkıyanın Kütahya ve Afyonkarahisâr Sancaklarında bulunan ve İstanbul'dan gelen halk ile Türkmen tüccarların önünü kesip eşyalarını yağma ettikten sonra halkı katl ve yaraladıklarının öğrenildiği bildirilmiştir. Bunun üzerine adı geçen eşkıyanın görüldükleri yerde yakalanması hususunda dikkatli

³⁷ A.Ş.S., 554/504, 528, 531, 479.

³⁸ Bu tabir Anadolu'da türeyen itaatsiz askerler hakkında kullanılmıştır. XVII. yüzyılın ilk yarısından itibaren merkezin çok zaman haksız azil ve tedibine uğrayan eyalet valileri, daha kuvvetli bulunmak ve icabında devlete kafa tutabilmek için bulunduğu bölgenin eli silah tutan haydutlarını veya herhangi bir sebepten ocağından atılmış kapıkulu askerlerini kapılarına alarak 40-50 kişilik sarıca-sekban denilen atlı bölükler oluşturdular. Sarıca-sekbanların paşaları azlolunur veya öldürülür de açıkta kalırlarsa eşkıyalığı başlardı. Kim para verirse ona hizmet ederlerdi. Geniş bilgi için bkz. Pakalın, "Sarıca, Sekban", *a.g.l.*, C. III, s. 128, 145; Sertoğlu, *a.g.l.*, s. 303-304.

³⁹ A.Ş.S., 554/525, 537.

⁴⁰ A.Ş.S., 554/440, 502, 503.

⁴¹ Barkey, *a.g.e.*, s. 157.

davranılması ve nerede haber alınırlarsa tüfekli ahali ile üzerlerine varılması ve yakalanması konusunda titizlik gösterilmesi emredilmiştir⁴².

Bu anlamda Kütahya ve Afyonkarahisâr Sancağı kâdılarına gönderilen emirlerde adı geçen bölgede bir miktar eşkıyanın halkın yollarına indiği, mal ve erzâklarını yağma ettiklerinin duyulduğu, bu kişilerin şaki kıyafetinde hangi tarafa giderlerse gitsinler ele geçirilmesi gerektiği emredilmiştir. Ayrıca eşkıyanın firar ettirilmemesi eğer böyle bir hadise vuku bulursa hiçbir bahanenin kabul olunmayacağı da tembih edilmiştir⁴³.

İncelenen belgelerde şakilerden yakalananların suçları sabit olanların kalebend edildiğini anlamaktayız. Bunun yanında bir çok eşkıya da çatışma sırasında öldürülmüştür⁴⁴. Eşkıyadan bu şekilde öldürülenler dışında yakalanıp suçlu oldukları düşünülenler varsa sorgusuz sualsiz haps edilmez önce durumları soruşturulur ondan sonra gereken yapıldı⁴⁵. İncelenen belgelerde şakilerin kalebend edilmeleri dışında yanlarına güvenilir adamlar verilerek İstanbul'a gönderilmesinin istendiğini de anlamaktayız⁴⁶. Eşkıyanın takibi ve yakalanması sırasında yöneticilerden, halka haksızlık yapılmaması konusunda titiz davranmaları aynı zamanda bölgelerinde bulunan tüccarlara ve kendi halinde olan insanların da bu bahane ile tehdit edilmemesi istenmektedir⁴⁷.

IV. AFYONKARAHİSÂR ÇEVRESİNDEKİ ŞAKİLER VE BİR ŞAKİNİN EŞYALARI

Daha önce bahsettiğimiz üzere Afyonkarahisâr şehrinin işlek yollar üzerinde olması nedeniyle, incelediğimiz dönemden önceleri de bölgede şakiler faaliyette bulunmuş ve Osmanlı kuvvetleri ile mücadeleleri

⁴² A.Ş.S., 554/464, 526. Aynı konuda Karahisâr-ı Sâhib kadısı ve diğer görevlilere çok sayıda belge gönderildiği anlaşılmaktadır. Bunlardan birinde İstanbul'a giden Kasım Bölükbaşının mallarını yağmalayan eşkıyanın bulunduğu bu eşkıyanın yakalanarak kalebend edilmesi gerektiği emredilmektedir. Bkz. A.Ş.S., 554/536; bu konuda ayrıca bkz. İlgürel, "Osmanlılar'da Eşkıyalık Hareketleri", s. 467-468.

⁴³ A.Ş.S., 554/563.

⁴⁴ Mesela K. Barkey, XVII. yüzyılın başında (1606-1607) Celalilere karşı gönderilen eğitimli Osmanlı kuvvetlerin tek bir çatışma sonrasında bile vezir-i azamın otağının önüne 20.000 eşkıya kellesini yığıldığını ifade etmektedir. Bkz. Barkey, *a.g.e.*, s. 158; fakat eşkıyalığın bir süre sonra eski gücünü kaybetmeye başlaması ve taşrada vezir-i azamların güçlü bir otorite kurması neticesinde sonraki dönemlerde eşkıya sayısında önemli bir azalma görülmektedir. Zira yukarıda bahsettiğimiz üzere incelediğimiz dönemde Kütahya ve Afyonkarahisâr Sancaklarında 50-60 kadar eşkıyanın bulunduğu ve yine Anadolu'nun değişik yerlerinden 200 kadar eşkıyanın toplandığı göz önüne alınırsa, yüzyılın sonlarında bu miktarda eşkıyanın bir seferde öldürülmesi söz konusu olamaz.

⁴⁵ Böyle bir belgede Hacı Mehmed isimli şakinin Afyonkarahisâr'da yakalandığı bildirilmiş ve bu şakinin durumunun ahali arasında teftiş olunup durumunun tespit edilmesi istenmiştir. A.Ş.S., 554/412, 413.

⁴⁶ A.Ş.S., 554/406, 407, 505.

⁴⁷ A.Ş.S., 554/561.

olmuştur⁴⁸. XVII. yüzyılın sonlarında eşkıyalığın engellenmesi ve şakilerin yakalanması hususunda son derece hassas davranılmış, bu işi yapanların isim ve suretleri titizlikle kaydedilmiştir. Belgelerden anlaşıldığına göre XVII. yüzyılın son çeyreğinde Afyonkarahisâr Sancağı'nda bulunan şakiler arasında;

Sincanlı ovasında Kara Musa isimli bölükbaşı ve bayraktarı Osman ile arkadaşlarından Kara Mehmed ve diğer Tıraşlı Mehmed, Halil ve yoldaşı Sakallı Mehmed, Karamık kazâsında sarıca bölükbaşı Ömer Bölükbaşı ve arkadaşları, Küçük Sincanlı'da Abaza isimli sarıca, Büyük Sincanlı'da Boylu köyünde Boylu oğlu İsmail, Sandıklı kazâsında Süglün köyünden Bahşayış oğlu, Sandıklı'da Yumru köyünden İbrahim Tuzağlı oğlu ve arkadaşları, Sandıklı'da Alaca Mescid'de sakin Sarı Köse, Çay kazâsına bağlı Acarlı köyünde oturan Akkaş ile Kulasa Hüseyin isimli şaki, Kuzulu Emmi köyünden Gürcü Ali ve Küçük Mehmed, Türkmen taifesi eşkiyasından Kefeli cemaatinden Boz Ali oğlu, Duhul Beğli'den Hacı Derviş oğlu Bayram ve kardeşi Kara Mehmed, Firuz oğlu Ramazan ve kardeşi Beşir, Kamer oğlu Mehmed ve arkadaşları Yakub, Cabir oğlu Mirza, İsmail oğlu Hayreddin, Çapanoğlu Ebubekir, Yörükân taifesinden Kara Hasan oğlu İsmail, Türkmen Sefer, Seydî-şehirli Deli Sefer, Çiftçi Kara Ali, Kaplan Bölükbaşı, Deli Murad, Erzurum'lu Solak, Kulaksuz Hacı Sarı Hasan, Bektâş, Genç Ali, Arab-oğlu, Kara Hasan, Burunsuz Küçük Mehmed, Sarı Ali, Kara Ahmed, Barçınlılı Genç Ali, Genç Ali Bölükbaşı, Deveci Ali, Gedik Receb, Türkmen Ahmed çırağı Genç Mustafa, Küçük Mustafa Bölükbaşı, Deli Abbas, Kara Mustafa, Silifke'den Deli Mehmed, Van'lı Solak, Hamidlü Genç Mehmed gibi şakiler bulunmakta idi. Bu şakilerin ad ve fiziksel özellikleri tek tek sayıldıktan sonra nerede görülürse yakalanmaları gerektiği bildirilmiştir⁴⁹. İsimleri sayılan şakilerin yanında ayrıca yakalanan eşkıya varsa bunlarında yanlarına güvenilir adamlar verilerek İstanbul'a gönderilmesi emredilmektedir⁵⁰.

Şakilerin eşyaları ile ilgili bir fikir vermesi açısından Seydi Şehri'nde yakalanan ve Afyonkarahisâr'da kalebend yapılan Deli Sefer'in eşyalarını yazmak yerinde olacaktır. Şöyle ki⁵¹;

⁴⁸ Bir örnek vermek gerekirse 1648 yılında Afyonkarahisâr civarında Kara-Haydaroğlu Mehmed ile Katırcıoğlu Mehmed birlikte harekete geçmişlerdir. Osmanlı yönetimi bölgeye önce İbşir Paşa'yı göndermiştir. Paşa, Kara Haydaroğlunu bastırması fakat yakalayamamıştır. Bir müddet sonra ise Anadolu valisi Küçükçavuşoğlu Ahmed Paşa, Kara Haydaroğlu'nu Afyonkarahisâr yakınında mağlup ederek Sandıklı ovasına yerleşmiştir. Fakat tedbirsiz davranan Ahmed Paşa, Kara Haydaroğlu'nun baskınına uğramış ve neticede öldürülmüştür. Bkz. Danışman, *a.g.e.*, C. X, s. 12.

⁴⁹ A.Ş.S., 554/393, 502, 516; A.Ş.S., 523/323.

⁵⁰ A.Ş.S., 554/402, 527, 600.

⁵¹ A.Ş.S., 523/196.

Dört adet gümüş kılıç, üç adet gümüş gaddâre (iki tarafı keskin büyük bıçak), bir adet gümüş topuz, bir adet câr kuşak, bir çift bel tabancası, iki adet boy tüfek, iki adet Macar boy tüfek, bir adet kara külünk (taşçı kazması), bir adet gümüş külünk, bir adet gümüş akvâ hançer, bir adet köhne çuka aba, bir adet eski mor sof aba, iki adet beyaz boğâsi, bir adet köhne sarık, bir çift garâre (büyük kıl çuval), bir adet yeşil çukaya kaplı nâfe kürk, iki yan ve bir orta kiçe, bir keski, bir adet kırmızı çuka köhne zenpûş, bir adet köhne nâfe kürk, üç adet kır at ve eyerleri, üç adet doru at ve eyerleri, bir çift tabanca, bir adet siyah seyis, siyah yağız at ve eyeri, bir adet sarı katır, bir adet haydarî (kolsuz kısa hırka), bir adet gümüş işlemeli raht (at takımı), bir adet köhne kurd kürkü, bir adet köhne zenpûş, bir adet gümüş tüfek bulunmaktadır⁵².

Eşkîya Deli Sefer'in, Ahmed isminde bir de hazinedarının bulunduğu ve bütün eşyaların Mütesellim Ahmed Ağa'ya emanet bırakıldığı aynı belgeden anlaşılmaktadır. Bölgede eşkıyalık yapan bir kişinin hazinedarının bulunması, oldukça fazla miktarda malının bulunduğunu göstermesi bakımından dikkate şayandır. Genel olarak katledilen eşkıyanın mallarının hazineye alınması emredilmekte idi. Bu mallar ister menkul ister gayrimenkul olsun devlet hazinesine gelir kaydedilmektedir⁵³.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, XVII. yüzyılın sonlarından itibaren gerilemeye başlamıştır. Devletin gerilemesinin sosyal, iktisadi, askeri ve siyasi olmak üzere bir çok sebebi bulunmaktadır. 1683'de başarısızlıkla sonuçlanan II. Viyana Seferi ve 1699'da imzalanan Karlofça Antlaşması bütün Osmanlı mülküne menfi olarak tesir etmiş, tabiatıyla bu olumsuz etkiler sosyal, ekonomik ve siyasal alanlarda olmak üzere Afyonkarahisâr şehrinde de kendini hissettirmiştir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin sıkıntılı bir döneminde Afyonkarahisâr şehrindeki sosyo-ekonomik yapının oldukça değişken olması kaçınılmazdır.

Devletin, bu yüzyılda içinde bulunduğu savaşlar sebebiyle yüzyılın ikinci yarısında eyaletlerden gelen kuvvetler savaş alanlarında hayatlarını kaybetmişlerdir. Bu durum pek çok Osmanlı şehrini etkilediği gibi Afyonkarahisâr'ı da olumsuz etkilemiştir. Bu ortamda şehrin yöneticileri, savaşların halkta yarattığı olumsuz havadan da istifade ederek kanunsuz bir çok vergiler ihdas etmişlerdir. Bu durum halkın ekonomik yönden giderek zayıflamasına sebep olurken aynı tarihlerde şehirde asayişsizlik ve eşkıyalık

⁵² Bilinmeyen diğer kelimelerle ilgili bkz. Devellioğlu, *a.g.l.*, ilgili kelimeler; Sami, *a.g.l.*, ilgili kelimeler.

⁵³ A.Ş.S., 523/196; eşkıyanın malının devlete gelir kaydedilmesi ile ilgili bkz. İlgürel, *a.g.m.*, s. 54-55.

hareketleri de başlamıştır. Bu hareketlere karşı tedbirler alındığı, normal halkın ve bu arada tüccarların da zarar görmemesi için çaba sarf edildiği sicillerdeki kayıtlardan anlaşılmaktadır.

Ancak bütün tedbirlere rağmen eşkıyalık hareketleri ve bunlarla yapılan mücadelelerden toplumun ve aile yaşantısının olumsuz etkilendiği muhakkaktır. Toplum hayatında ailenin önemli bir yapı taşı olduğu düşünülürse sosyal yapıda meydana gelen bozulmanın bir sonucu olarak eşkıyalık hareketlerinin ortaya çıkmasında, ailenin içinde bulunduğu gerek sosyal gerekse ekonomik sıkıntıların önemli bir yer teşkil edeceği anlaşılmaktadır. Bunun tam tersi olarak toplumda ortaya çıkan eşkıyalık gibi farklı oluşumların da aile yapısını derinden etkilediği söylenebilir. Toplumun temeli olan ailenin sağlam ve her yönden sağlıklı olması, bütün toplumu iyi yönde etkileyebileceği gibi sosyal yapıdaki huzursuzluğun da aileyi olumsuz etkileyeceği muhakkaktır. Bu bağlamda incelenen dönemde eşler arasında boşanmaların arttığı kayıtlardan anlaşılmaktadır ki bu husus yukarıdaki duruma örnek olabilir.

XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Afyonkarahisâr dahil, bir çok Osmanlı şehrine gönderilen fermanlarda da görüleceği üzere hep tekrarlanan, daha önce gönderilen fermanın emirlerine -ki bu emirler arasında eşkıyanın yakalanması ve suçları sabit olanların kalebend edilmeleri gerektiği veya yanlarına güvenilir adamlar verilerek İstanbul'a gönderilmesi, sefere memur askerin bir an evvel görev yerlerine gönderilmeleri, Macaristan'dan intikam almak için çok sayıda askere ihtiyaç duyulduğu, bunun için asker yazılması ve bu sırada halka haksızlık yapılmaması vs. sayılabilir- riayet edilmediğidir. Anlaşılan şehirlerdeki yöneticiler padişahın emirlerini yerine getirememekte veya getirememekte idiler. Bizce her iki durum da Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zaafiyeti göstermesi bakımından önemlidir.

Sonuç olarak devlet yöneticilerinin görevlerini yerine getirmedikleri veya getiremedikleri bu ortam içerisinde eşkıyalık hareketlerinin artması doğal bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır.